

ПОСЛЕДЊИХ ТРИДЕСЕТ ГОДИНА ИЗУЧАВАЊА СРЕДЊОВЕКОВНЕ ПРОШЛОСТИ НИША¹

Сажетак: Овакав временски оквир је одабран јер садржи најзанимљивије прилоге о средњовековној прошлости града. Истовремено, у великој мери се поклапа са временом трајања Филозофског факултета у Нишу. Поред најновијих радова, указано је и на извесне важне изворе о овом раздобљу. Сви скупа требало би да допринесу бољем познавању градске прошлости.

Кључне речи: средњи век, град Ниш, историјски извори.

Град Ниш се сврстава у малобројне домаће градове у којима су у претходних 40 година хуманистичке и друштвене науке унапређене оснивањем Филозофског факултета. Тај важан догађај временски је близак појави првог потпуног и критичког прегледа градске средњовековне прошлости.² Напомена Ј. Калић постало је доступно заокружено виђење политичког развоја са вреднијим освртима на привредне, црквене, социјалне, демографске, урбанистичке и многе друге важне појаве.³ Истраживања су, природно, настављена, а њихов преглед пружа солидан увид у развој домаће историографије, посебно у све озбиљније напоре домицилних истраживача. Такође, у наставку овог рада успутно се указује на новија издања вреднијих извора о Нишу. Понеки су чак били и запостављени. Сви су они међусобно неповезани и стога сами по себи недовољни за самосталан прилог. Остаје уверење да ће ови „пабирци“ (овом изразу је био склон И. Руварац) сакупљени на једном месту, ипак приказати развој града у нешто другачијем светлу.

Насиљан долазак Словена у Поморавље и Понишавље означио је прекид урбаног живота античког типа.⁴ Археолошким путем посведочене су на-

¹ Овај рад је настао као део пројекта број 177010 Министарства просвете и науке Републике Србије (С. Мишић).

² Ранији покушаји нису исцрпели све могућности за обраду ове теме. в. Ст. Новаковић, 2002. Следе: Б. Ловрић, 1927; М. Ристић, 1937.

³ Ј. Калић-Мијушковић 1983, 83-102. Ово издање одликују озбиљни технички недостаци. Накнадно исправљени у: *Иста*, 1984, 5-40. Овако установљене временске границе су понегде свесно занемарене.

⁴ Г. Николов, 1987, 181-197; И. Љубомировић, 2008; М. Ракоција 2008, 45-58.

стамбе дошљака унутар и изван данашњих градских зидина.⁵ Било је потребно пуно времена за обнову градских обриси овог насеља.⁶ Прва држава која је засигурно захватила ове пределе била је Бугарска. То се одразило на садржај више занимљивих извора, слабо повезиваних са градском историјом. Ту је најпре апокрифна Визија пророка Исаије, настала између друге половине XI в., а свакако пре 1186. г. Овај хвалоспев бугарским владарима ипак задржава лојалан став према тадашњим византијским властима. Неповерењу у овај спис доприноси помињање неисторијских личности, као што је Селевкијан. Приписује му се да је подигао пет градова: Пловдив, Срем, Брезник, Средец и Ниш. Иако последњи, Ниш је набројан са три знатна и древна града. Овде не спада једино Брезник, који се развија тек много касније.⁷ Утисак о великом значају и старости Ниша појачава још један сличан извор. У тзв. народној верзији Житија Јована Рилског с краја X в. спомиње се КНИШАВА.⁸

Неизоставна карика у урбаном развоју свакако је била Нишка епископија. Њени помени су изузетно ретки, као и вести о личностима на њеној столици.⁹ Неки од њих су посредним путем имали велики утицај у политички живот Србије у другој половини XII в. Ктиторство удеоног кнеза Стефана Немање у Топлици изведено је под политичким покровитељством Цариграда и црквеном паском нишког епископа.¹⁰ Приказан је и простор црквеног деловања нишких духовника од почетка XI до почетка XIII в.¹¹ Не тако ране вести из турског раздобља говоре понешто о овој установи. Њен тадашњи територијални опсег вероватно више није одговарао стању из претходног периода.¹²

Средњовековни нишки хришћански храмови толико су опустошени да вишеструка настојања да се катедрална црква смести код савремене Светониколске, нису наишла на већи одјек.¹³ Остали објекти намењени духовним потребама хришћана прегледно су приказани.¹⁴ Пантелејмонски храм несумњиво је био једно од најважнијих места окупљања верника.¹⁵ У ову скупину се сврставају и објекти који су ван савременог градског језгра. Повезујућа

⁵ Г. Милошевић, 1997, 65, 113, 122, 124, 129, 192, 193.

⁶ За проблем урбанизације Поморавља и етничке односе в. С. Пириватрић, 1997, 173-201; А. Узелац, 2011, 97-107.

⁷ Љ. Стојановић, 1890, 190-193; К. Јиречек, 1959, 503-505, 519-524.

⁸ V. Gjuzelev, 2000, 77. Осврт на апокрифне хронике у: *Исто*, 78-79, као и: М. Каймакамова, 1990, 153-166, пос. 157 са старијом литературом.

⁹ М. Јанковић, 1985; Б. Николова, 1997, 216-217. Шири оквир приказан у Ј. Калић, 2006, 113-152.

¹⁰ Ј. Калић, 2007, 201-207. За вероватан боравак охридског архиепископа Јована у граду 1163. г. в. *Исто*, 204. Такође: В. Алексић, 2009 (Б), 11-17.

¹¹ В. Алексић, 2009 (А), 199-209, са ранијом литературом.

¹² Р. Тричковић, 1980, 99-100.

¹³ М. Ракоција, 2002, 127-132; Такође рад истог аутора из нап. 15 овог рада. уп. Б. Стојковски, 2008, 385.

¹⁴ М. Ракоција, 1998.

¹⁵ В. Кораћ, 2000, 163-169; Исти, 2001-2002, 103-115; М. Ракоција, 2010, 283-296.

нит су њихови ктитори, вероватно знатнији нишки феудалци који су пришли уз византијску државну власт.¹⁶ Неки од византијских управника нишког пространог управног подручја били су веома угледни достојанственици Царства.¹⁷ Свеукупни напори да се духовни и културни живот у граду уздигне на крају те ере дали су плодове. Направили су велики утисак на Стефана Првовенчаног, који у житију свог оца често наглашава да је град „славни“.¹⁸ Трагови књижевног стваралаштва су, ипак, сасвим скромни. У Нишу се чувају остаци само једне древне, богослужбене књиге.¹⁹ Таква средина је свакако могла изнедрити једног српског патријарха. Не баш поуздани извори упућују да се ту родио Спиридон (1379-1389), близак сарадник кнеза Лазара.²⁰

У недостатку писаних докумената, од великог значаја су наративни извори. Неки од описа део су занимања ондашњих најученијих географа за удаљене просторе.²¹ Бројношћу и значајем издвајају се извештаји пролазника кроз град, посебно крсташа и западних ходочасника. Многи од њих су сада приступачнији у преводу на савремени српски језик.²² Све скупа, овакви извештаји путописаца објашњавају порекло једног могућег и анахроног помена Ниша.²³ Садржајнији су и описи Јована Кинама, честог пратиоца Манојла I Комнина (1143-1180), који је извештавао да је цар често користио Ниш као упориште за нападе на Србе и Мађаре. Те вести су стављене у стварне оквире најпре трудом М. Благојевића. Посебно је занимљиво помињање оближњег села Сечанице, добро познатог и савременим Нишлијама. У његовој близини налазио се већи војни логор византијске царске војске.²⁴ Било је и прилика када је током XI и XII в. ратна срећа била наклоњенија Мађарима. Понекад су продирали и много даље од самог града. Нису се задржавали дуго, али су тада настале неке веома занимљиве вести о Нишу.²⁵

Вести о Дендри, данашњој Пустој Реци, још једном потврђују да је шира градска област била добро настањена, самим тим и добро обрађена.²⁶ То је била подлога привредног развитка оближњег најзнатнијег града, што се одразило и на додире са удаљеним тржиштима.²⁷ Град је и даље ипак имао

¹⁶ Б. Андрејевић, 1988-1989, 183-186; М. Ракоција, 1997, 55-85, 86-104; Исти, 2000, 41-46; Исти, 2001, 75-107; Исти, 2004, 70-74.

¹⁷ V. Laurent, 1962, 210-214. Сада и: И. Ђорданов, 175-188.

¹⁸ Д. Бојовић, 2003, 117-124 (=2009, 87-100). уп. наставак овог рада.

¹⁹ Назван по месту чувања. в. З. Ранковић, 2010, 239-244.

²⁰ М. Пурковић, 1976, 117; Х. Матанов, 1997, 195. уп. Д. Богдановић, 1978, 125-126.

²¹ B. Stojkovski, 2009, 62-63.

²² В. Петровић, 2000. На нивоу догађајне историје су описи у: Д. Ж. Мирчетић, 1994.

²³ А. Узелац, 2007, 203-206.

²⁴ М. Благојевић, 1976, 67-76. уп. М. Цветковић, 2011, 47-58. За ширу политичку позадину в. Б. Ферјанчић, 2000, 31-45.

²⁵ Б. Стојковски, 2008, 383-394.

²⁶ М. Благојевић, 1996, 197-211.

²⁷ М. Бајловић-Хаџи-Пешић, 1997, 147, 151; В. Иванишевић, 2003, 47-62.

првенствено стратешки значај. Наговештено је постојање колективних по-властица месних феудалаца. Ови претпостављени имунитети ипак нису мно-го у погледу уређења приближили Ниш потпуним аутономним комунама са запада Европе. Непуна два века стране власти су и овај град по много чему усмериле ка византијској урбаној зони.²⁸

Власт Ромеја је већ била на измаку када се десио знаменити сусрет срп-ског и немачког владара. С правом је привлачио пажњу, посебно у време великог јубилеја. Поново је Ј. Калић оставила дубок траг, рачунајући да би овај догађај могао да занима истраживаче из обе земље.²⁹ Њени напори нису остали усамљени.³⁰ Од успеха Немањине антивизантијске политике зависило је да ли ће град постати још једно, можда и најважније, управно средиште његове земље.³¹ То се није остварило и Ниш је на крају XII в. ипак остао само привремено српско упориште за усмеравање војски ка истоку.³²

Житије Св. Симеона, његовог средњег сина, имало је велику рукописну традицију. Пренето је у изводу у Дорпатски (Рачански, Руварчев први) лето-пис, који садржи детаљан преглед Немањиних освајања. Набрајају се Средец, Перник (**Петрѣникъ**), Земен, Велбужд, Житомиск, Скопље и Лешак, Градац и Призрен и **градъ славѣи Нишь**, те Сврљиг, Равно и други градови.³³ Изгубљен је кратак одломак из истог житија на листу истргнутом из неког рукописа XV или XVI века. Имао је посебан наслов: „А ово су имена градовима које разру-ши свети и преподобни господин наш, Симеон мироточац“. На другој (версо) страни био је исписан текст VII поглавља из овог житија, а који садржи опис Немањиних освајања. Очигледно је, јер нема свршетка, да се текст настављао и на следећем листу.³⁴ У Бугарској је недавно пронађен још један целовит препис овог житија, настао у српској средини средином XV в.³⁵ Убрзо је усле-дило и његово фототипско издање.³⁶ Незнатне текстолошке разлике у односу на до сада једино доступне рукописе (Париски и Горички) лако се одређују након најновијих издања овог кључног извора.³⁷

На једном месту први крунисан Немањић за свог оца пише: „Приложио к земљи свога отачаства област нишавску до краја, [...] са својим међама“.³⁸ У

²⁸ В. Алексић, 2011 (у припреми).

²⁹ Ј. Калић, 1989, 5-12; Иста, 1988; Иста, 1991, 513-526.

³⁰ F. Orpl, 1989, 435-442; Б. Горгиев, 2003, 107-117.

³¹ Ј. Калић, 1994², 258; Иста, 1987-1988, 21-30 (=Европа и Срби, 174-184).

³² Т. Томов, 229-250.

³³ Љ. Стојановић, 1890, 124; Исти, 1927, 181-182.

³⁴ Објавио га је најпре В. Јагић у XXIV броју *Архива за словенску филологију* за 1902. г. в. Љ. Јухас-Георгиевска–Т. Јовановић, 1999, стр. XC .

³⁵ А. Джурова, 2003, 163-177, посебно 174-176. уп. Иста, 2007, 524.

³⁶ В. Велинова, 2004-2005, 7-47.

³⁷ Љ. Јухас-Георгиевска, 1988; Љ. Јухас-Георгиевска–Т. Јовановић, 1999, 21-20, 38-39, 42-43.

³⁸ Исто, 39.

титули његовог старијег брата уз Српске земље, Зетске стране и поморске градове стоји: и **нишевским** **прѣд[ѣ]лы**. Дакле, у време насилног доласка на престо великог жупана Вукана 1202-1204. г. ти предели су чак чинили део владарске титуле.³⁹ Широки појас на истоку земље у виду „земаља“ Топлице и Хвосна био је надокнада за непоштовање устаљеног редоследа наслеђивања међу Немањиним синовима.⁴⁰ Није извесно да ли је и највећи град на истоку државе био део тог политичког договора. Разматрани наводи се ипак најпре објашњавају на други начин. Закључено је да се под цитираним изразима мислило на пространо градско управно подручје.⁴¹

Књижевно стваралаштво Немањиних синова открива променљивост српске источне границе.⁴² Посебно су били бурни догађаји након 1207. г. Стефан Првовенчани је поново укључио овај град у састав „очевине“, што није остало без одговора суседних сила. Панегирично и појединостима оскудно излагање не открива још колико је ова тековина задржана.⁴³ Град је свакако враћен Србији након битке код Велбужда. Са епохом Стефана Душана повезује се једна научна грешка. Милутинова ћерка Ана (Неда), након што је њен супруг Михаило Видински протеран из земље, није боравила у Нишу.⁴⁴ Један плодан кривотворитељ породичне генеалогije и историјских истина Мрњавчевић је повезивао са Нишем. Наслов једног његовог дела гласи: *Indicia vetustatis et nobilitatis familiae Marciae vulgo Marnavitiae Nissensis per Jo. Tomcum ejusdem gentis collecta [...]*.⁴⁵ Након Марице град је припао кнезу Лазару, а о томе је на неки начин био обавештен још Лаоник Халкокондил: „[...] и како после смрти Угљеше и краља (Вукашина) господара заузео он (Лазар) Приштину и Нишевску област“.⁴⁶

Развитак знатнијих насеља непојмљив је без утицаја из географски повезаних области. Изузетно повољан положај Ниша условио је напоре до изучавање прошлости оближњих крајева, као и удаљених предела.⁴⁷ У нишкој тврђави нађен је натпис великаша Ненада, сина казнаца Богдана. Првобитно је био део града Копријана. Ово је повод да се укаже на литературу о овом и даље загонетном месту. Углавном се повезује са Нишу блиским Курвинградом, крај Добрич Поља.⁴⁸

³⁹ Ђ. Трифуновић, 2001, 63-85, цитат са стр. 80; С. Марјановић-Душанић, 1992-1993, 201-210.

⁴⁰ С. Мишић, 1997(А), 137-138, 142; Исти, 2011(Б), 19-25.

⁴¹ Исти, 2007, 2. За поређење са Призреном в. М. Благојевић, 1992, 67-84.

⁴² С. Мишић, 1998, 93-105, посебно 97, 99, 101 и даље.

⁴³ М. Благојевић, 1988, 51-66 (=2004, 61-65).

⁴⁴ С. Ђирковић 1986, 349 нап. 165.

⁴⁵ Ст. Новаковић, 1982, 416. уп. Н. Радојчић, 1936, 321, 328.

⁴⁶ Цитирано по: И. Руварац 1992, 95.

⁴⁷ С. Мишић, 2002; А. Крстић, 2001.

⁴⁸ Ј. Калић, 2006, 397. уп. П. Јанићијевић 1996, 364-8. Сада и: В. Алексић, 2011, 87-88; М. Копривица, 2011, 119-127.

Турско надирање на Ниш разумљиво је једино из шире политичке перспективе. Због истуреног положаја у Лазаревој Србији град се нашао на удару Османлија још 1386. г. Био је то увод у још веће разрачунавање након три године.⁴⁹ Иако је у време снажења деспотовине Ниш враћен матици, ипак је био посебно изложен нападима Османлија.⁵⁰ Већ пред крај живота деспота Стефана Лазаревића турска снага је ту границу учинила крајње порозном. Године 1425. преко Ниша допели су чак до Крушевца. Задовољили су се тиме што су тада, вероватно, запосели само Пирот. Након две године, узели су и Крушевац, а Ниш тек 1428. г. Цело поречје Јужне Мораве изгубљено је за Србију.⁵¹ За хронологију ових догађаја може бити од користи сазнање да је у Крушевцу 1427. г. султан Мурат II издао једну наредбу.⁵² Са више обазривости треба се користити једном сасвим другачијом врстом извора. По једној византијској краткој хроници, султан је 1426. г. одузео Софију, Пирот и Кратово.⁵³ Заправо, само је град на Нишави пао тих година. То не мења много ствари јер се и Ниш ускоро нашао у унутрашњости државе господара туђе вере. Османлије су искористиле смену на српском престоу да у широком појасу окрње земљу Ђурђа Бранковића.⁵⁴ Овај владар је морао 1433. г. да, уз руку ћерке Маре, уступи у мираз Топлицу и Дубочицу. Оне нису трајно враћене обновљеној деспотовини 1444. г., већ само привремено између 1451. г. и октобра 1453. г.⁵⁵

У везу са нишким крајем може да се доведе још једна белешка: *с. ц. љ а Плѣнише Мехмедѣ Сврѣгѣ и Сръбѣ и прѣсели втѣдѣва Янадоль и около Царьграда.*⁵⁶ Године 1452-1453. освајач Цариграда је још био попустљив према својим западним вазалима. Сврѣг је, међутим, већ био у његовој пространој царевини. Можда је тамошњи живаљ заиста насилним мерама надокнадио људске губитке око нове престонице. Штета што је преносилац ове вести непоуздан.

Крсташи „Дуге војне“ су у зиму 1443-1444. г. донели само привремену слободу. Под Нишем су победили Турке, што је одјекнуло и у старим летописима насталим у прилично удаљеним крајевима: *Вѣ л. сѣнѣ (6952) изыде деспоть гюргъ с оугри преко доунава на златицѣ и разви вашѣ по^а Нишем.*⁵⁷ Ехо великог ратовања је дуго надживео пролазне последице овог ретког успе-

⁴⁹ А. Матковски – К. Аручи, 1979, 155; Х. Матанов-Р. Михнева, 1988, 78-79; Б. Андрејевић, 1995(Б), 163-164; О. Зиројевић, 1991, 29-34. Издвајају се: С. Ђирковић, 1996, 57; М. Шуица, 2006, 93-122; Б. Зарковић, 2011, 71-85.

⁵⁰ С. Мишић, 1987, 75-88.

⁵¹ Исти, 1997(Б), 55.

⁵² В. Бошков, 1978, 133. по: [Б. Недков, *Османско-турска дипломатика и палеогеографија II*, Софија (1972) 1975, 16.] За хронологију в. М. Спремић, 2005, 112-113.

⁵³ В. Обрешков, 2004, 324. уп. Б. Ферјанчић, 1983, 145-170.

⁵⁴ М. Благојевић, 1995, 23-36, посебно 26, 29.

⁵⁵ С. Мишић, 2011(А), 65-66.

⁵⁶ М. С. Милојевић, 1872, 43.

⁵⁷ Сарандопорска хроника објављена у: Ћ. Трухелка, 1894, 460.

ха хришћанског оружја. У ретке додатке изворној основи спада и белешка у делу из XVI века: "Huniades vero ad urbem Nisam profectus, obsidione eam cinxit, nec magno negotio expugnavit".⁵⁸ Постоји и једна детаљима богата слика битке под Нишем. На њу се не може ослонити пошто је настала у XVI в.⁵⁹ Идеализована је, мада и даље занимљива, гравира с краја XV или почетка наредног века, која приказује дубровачке трговаце на Цариградском другу, негде у близини Ниша.⁶⁰ Тиме се не исцрпљују ликовне представе. На већини старих карата град је приказан по уопштеној шеми. Ти занимљиви извори су, дакле, недовољни за познавање градске физиономије.⁶¹ Издваја се један нововековни план, настао након подробнијег увида у стање нишке тврђаве, а пре великих радова који су углавном довели до садашњег стања.⁶²

За житеље Ниша 1428. г. наступило је ново време. Због повољног географског положаја градско подручје је поново служило као војни логор. Почетком јуна 1440. г., у жеку опсаде Београда, у Нишкој Бањи издато је једно веродостојно наређење турског султана.⁶³ Истраживања историчара су, ипак, усмерена ка сасвим новој врсти извора. Право освежење су унеле најраније турске пописне књиге-дефтери. Захтевају посебан приступ, али издашно награђују, јер дају најпотпуније одговоре на питања о друштвеном развоју. Демографске, економске и црквене прилике, величина града и оближњих насеља увелико се сагледавају преко ових извора.⁶⁴ Овим путем, међутим, није потврђено насељавање сточарских племена Јурука, савезника Османлија на освојеним територијама.⁶⁵ Дефтери увелико говоре и о стању из претходног периода, јер се углавном ради о дуготрајним појавама. Управо зато је њихова географска компонента повезана са ранијим управним приликама.⁶⁶

Синтетског карактера су многе одреднице о бројним личностима, објектима и појавама које су обележиле средњовековно раздобље историјског развоја.⁶⁷ Природно да је Ниш добио истакнуто место у једном од вреднијих колективних дела посвећених градским насељима.⁶⁸

⁵⁸ D. König, 2002-2003, 161.

⁵⁹ X. Матанов-Р. Михнева, *От Галиполи до Лепанто*, 1988, илустрација број 6.

⁶⁰ А. Веселиновић, 1995.

⁶¹ Б. Андрејевић, 266-267 (Б); Г. Томовић, 1996, 189-198.

⁶² Г. Милошевић, 2005, 149-162.

⁶³ В. Бошков, 1978, 135.

⁶⁴ Е. Миљковић, 2003, 3-12; М. Копривица, 2008, 1-133; Иста, 2009, 211-221; Иста, 2011 (у припреми).

⁶⁵ М. Шуица, 2008, 254, 257. У равни домишљања је и залагање да су у један мах и Шопи пресељени у Ниш. в. Г. Красимиров Ковачев, 2007, 174.

⁶⁶ В. Алексић, 2003, 299-315.

⁶⁷ *Енциклопедија Ниша. Историја*, 1995, 47, 57-58, 80-81, 134, 145, 146, 266-269, 321-323; *Енциклопедија Ниша. Природа, простор, становништво*, 1995, 60, 88-91, 99, 101, 165, 206-210.

⁶⁸ В. Алексић, 2010, 188-193.

Литература

- Алексић, В. Ниш, у: *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, Београд 2010, 188-193 (ур. С. Мишић).
- Алексић, В. *Нишка епископија у држави Стефана Немање*, Православна теологија и култура, Ниш 2009(А), 199-209.
- Алексић, В. *Повластице града Ниша на крају XII века*, Ниш и Византија X (у припреми).
- Алексић, В. *Почетак владавине Стефана Немање и његово ктиторство као разлог сукоба са браћом*, Весник Војног музеја, година 15 број 36 (2009) (Б), 11-17.
- Алексић, В. *Стефан Немања и Топлица у запостављеним изворима*, Стефан Немања и Топлица, Ниш 2011, 87-96.
- Андрејевић, Б. *Латинска црква код Горњег Матејевца*, Саопштења РЗС 20-21 (1988-1989), 183-186.
- Андрејевић, Б. Муратов поход на Ниш 1386, *Енциклопедија Ниша*, Ниш 1995(А), 163-164.
- Бајловић-Хаџи-Пешић, М. *Налази византијске керамике XI-XIII века на подручју Србије*, ЗРВИ 36 (1997), 139-154.
- Благојевић, М. *Град и жупа-међе градског друштва*, Социјална структура српских градских насеља (XII-XVIII), Смедерево 1992, 67-84.
- Благојевић, М. *Жупе Реке и Дендра Јована Кинама*, ЗРВИ 35 (1996), 197-211.
- Благојевић, М. *Источна граница Деспотовине од 1428 до 1439. године*, ИГ 1-2 (1995), 23-36.
- Благојевић, М. *Свети Симеон Немања – заштитник српске државе у: Студеница и византијска уметност око 1200. године*, Београд 1988, 51-66 (=Немањићи и Лазаревићи. Српска средњовековна државност, Београд 2004, 51-74).
- Благојевић, М. *Сеченица (ΣΕΤΖΕΝΙΤΖΑ), Стримон (ΣΤΡΥΜΩΝ) и Тара (ΤΑΡΑ) у делу Јована Кинама*, ЗРВИ 17 (1976), 67-76.
- Богдановић, Д. *Песничка творенија монаха Јефрема*, Хиландарски зборник 4 (1978), 109-129.
- Бојовић, Д. *Ниш у књижевном делу Стефана Првовенчаног*, Ниш и Византија 1 (2003), 117-124 (=Развијање свитка. Прилози из историје, Београд-Ниш 2009, 87-100).
- Бошков, В. *Једно оригинално писмо-наредба (biti) Мурата II за Свету Гору*, Хиландарски зборник 4 (1978), 131-136.
- Велинова, В. *Житието на Стефан Немања от Стефан Първовенчани (фототипно издание на преписа от средата на XV век)*, Археографски прилози 26-27 (2004-2005), 7-47.
- Веселиновић, А. *Држава српских деспота*, Београд 1995.
- Византијски извори за историју народа Југославије*, том VI, Београд 1986 (С. Ћирковић).
- Gjuzelev, V. *Frühmittelalterliche bulgarische Quellen (8.-11. Jahrhundert) zur historischen Geographie der Balkanhalbinsel*, Byzanz als Raum. Zu methoden und Inhalten der historischen Geographie des östlichen Mittelmeerraumes, Wien 2000, 75-81.

- Горгиев, Б. *Неке импликације сусрета Фридриха I Барбаросе и Стефана Немање*, Ниш и Византија 1 (2003), 107-117.
- Джурова, А. *Владателският култ – емблемата на сръбската државност (по материјали - познати и непознати од Самоковска епархија)*, ЗРВИ 44 (2007), 521-536.
- Джурова, А. *За съдбата на славянските ръкописи*, Археографски прилози 25 (2003), 163-177.
- Енциклопедија Ниша. Историја*, Ниш 1995.
- Енциклопедија Ниша. Природа, простор, становништво*, Ниш 1995.
- Зарковић, Б. *Битка код Плочника и њене рефлексije у историографији*, Стефан Немања и Топлица, Ниш 2011, 71-85.
- Зиројевић, О. *Лазарево писмо Мурату или како је дошло до Косовског боја*, Косовска битка 1389. године, Београд 1991, 29-34.
- Иванишевић, В. *Остава „електрон“ трахеја Теодора Анђела из нишке области*, Ниш и Византија 1 (2003), 47-62.
- Јорданов, И. *Ниш XI-XII в. според данните на византиската сфрагистика*, Ниш и Византија 7 (2008), 175-188.
- Јанићијевић П. *Копријан, Културна ризница Србије*, Београд 1996, 364-368.
- Јанковић, М. *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд 1985.
- Јиричек, К. *Хришћански елемент у топографској номенклатури балканских земаља, Зборник Константина Јиречека I САН, посебна издања књ. СССХХVI, од друш.наука, књ. 33 Београд 1959, 463-528 (ур. М. Динић).*
- Јухас-Георгиевска, Љ. –Т. Јовановић Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, Београд 1999.
- Јухас-Георгиевска, Љ. Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, Београд 1988.
- Каймакамова, М. *Историческата знања во средновековна България*, Годишник на СУ, Център, том 99, София 1990, 153-166.
- Калић, Ј. Борбе и тековине великог жупана Стефана Немање у: *Историја српског народа*, Београд 1994², 251-272 .
- Kalić, J. *Das deutsch-serbische Abkommen von 1189. Anlässlich des 800. Jahrestages der Begegnung und des Abkommens zwischen Friedrich I Barbarossa und Stefan Nemanja im Jahre 1189*, Beograd, Kultur und Informationszentrum der Bundesrepublik Deutschland-Universität Niš, 1988, 5-13.
- Kalić, J. *Die deutsch-serbischen Beziehungen im 12. Jahrhundert*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 99, Wien 1991, 513-52.
- Калић, Ј. *Немачко-српски споразум 1189. године*, Марксистичке теме 4, Ниш 1989, 5-12.
- Калић, Ј. *Ниш у средњем веку*, Историјски часопис 31 (1984), 5-40.
- Калић, Ј. Осам векова дипломатских односа Немачке и Србије, *Политика* 5. VIII 1898.
- Калић, Ј. *Престо Стефана Немање*, Прилози КЈИФ 53-54 (1987-1988), 21-30.
- Калић, Ј. *Српска држава и Охридска архиепископија у XII веку*, ЗРВИ 44 (2007), 201-208.
- Калић, Ј. *Црквене прилике у српским земљама до стварања Архиепископије 1219. године*, Европа и Срби. Средњи век, Београд 2006, 113-152.

- Калић-Мијушковић Ј. *Ниш у средњем веку*, Историја Ниша I, Ниш 1983, 83-102.
- König, D. *Nachrichten über Đurađ Branković in Johannes Cuspinians Werk „De Caesaribus atque imperatoribus romanis“*, Прилози КЈИФ 68-69, 1-4, (2002-2003), 147-172.
- Копривица, М. *Добрич Поље у средњем веку*, Стефана Немања и Топлица, 119-127.
- Копривица, М. *Манастири и цркве у нишкој области у XV и XVI веку*, Православна теологија и култура, Ниш 2009, 211-221.
- Копривица, М. Нишка област од 1428. до половине XVI век, Браничевски гласник 5 (2008), 1-133.
- Копривица, М. *Структура становништва нишке области у XV и XVI веку*, Међународни научни скуп Ниш и Византија X 03-05. јун 2011 (у припреми).
- Кораћ, В. *Истраживање остатка храма св. Пантелејмона у Нишу*, ЗРВИ 39 (2001-2002), 103-115.
- Кораћ, В. *Свети Пантелејмон у Нишу, задужбина Стефана Немање у: Стефан Немања-Свети Симеон Мироточиви*, Историја и предање, Београд 2000, 163-169.
- Красимиров Ковачев, Г. *Мрака и Радомирско през средновековието и възрожденската епоха IV-XIX век*, Радомир 2007.
- Laurent, V. *Andronic Synadénos. La carrière d'un haut fonctionnaire byzantin au XIIe siècle*, Revue des études byzantines, 20 (1962), 210-214.
- Крстић, А. *Понишавље у XV веку*, Београд 2001.
- Ловрић, Б. *Историја Ниша*, Ниш 1927.
- Љубомировић, И. *Понишавље у касној антици (IV-VI век)*. Косовска Митровица. Необјављен магистарски рад, 2008.
- Марјановић-Душанић С., *Запис старца Симеона на Вукановом јеванђељу*, Старинар 43-44 (1992-1993), 201-210.
- Матанов Х. и Р. Михнева, *От Галиполи до Лепанто. Балканите, Европа и османското нашествие (1354-1371)*, Софија 1988.
- Матанов, Х. *Княжеството на Драгаши. Кмъ историята на Североизточна Македонија в предосманската епоха*, Софија 1997.
- Матковски А. и Ќ. Аручи, *Македонија и соседните области во хрониката „Беда-у ул векаи“ од Коџа Хусеин (1328-1491)*, Историја 15-2 (1979), 137-176.
- Милојевић, М. С. *Путонис дела праве (старе) Србије III*, Београд 1898².
- Милошевић, Г. „Италијански план“ Ниша из 1719. године као повод за реконструкцију изгледа средњовековног и античког града, Ниш и Византија, Ниш 2005, 149-162.
- Милошевић, Г. *Становање у средњовековној Србији*, Београд 1997.
- Миљковић, Е. *Детаљни попис нахије Ниш из 1516. године*, Пешчаник 1 (2003), 3-12.
- Мирчетић, Д. Ж. *Војна историја Ниша I*, Ниш 1994.
- Мишић, С. *Жупе Поморавље и Дубравница у средњем веку*, Зборник: Делиград – од устанка ка независности 1806-1876, Београд 2007, 1-7 (сепарат).
- Мишић, С. *Земља у држави Немањића*, Годишњак за друштвену историју 4, 2-3 (1997) (А), 133-146.
- Мишић, С. *Историјска географија Србије у житијима св. Симеона и св. Саве*, Свети Сава у српској историји и традицији, Београд 1998, 93-105.

- Мишић, С. *Југоисточна Србија средњег века*, Врање 2002.
- Мишић, С. *Обнова Деспотовине и њене границе 1444-1459*, Пад Српске деспотовине 1459. године, Београд 2011(А), 63-73.
- Мишић, С. *Пирот под српском влашћу у средњем веку*, зборник радова: *Пиротска буна 1836*, Пирот 1997(Б), 49-57.
- Мишић, С. *Поход султана Мусе на Деспотовину 1413. године и источна српско-турска граница*, ИГ 1-2 (1987), 75-88.
- Мишић, С. *Топлица у титули великог кнеза Вукана Немањића*, Стефана Немања и Топлица, Ниш 2011(Б), 19-25.
- Николов, Г. *Политико-административно и црквено развитие на град Ниш (IV-VI век)*, Годишник на СУ, Център за Славјано-византијски проучвања "Ив. Дуйчев", том 1 (1987) Софија, 181-197.
- Николова, Б. *Устройство и управление на Българската православна црква (IX-XIV век)*, Софија 1997.
- Новаковић, Ст. Ниш у прошлости по разним писцима и изворима, *Изабрана дела*, књига друга, Београд 2002, 371-383 (ур. С. Ћирковић).
- Новаковић, С. *Хералдички обичаји у Срба*, Историја и традиција. Изабрани радови, Београд 1982, 293-434 (приредио С. Ћирковић).
- Обрешков, В. *Малко познати извори от края на век за историята на Константин Или*, Известия на историческия музей Кюстендил, 10 (2004), 323-328.
- Orpl, F. *Das Trefen von Niš vom Juli 1189 in seinem historischen Umfeld*, Mitteilungen des Institut für Österreichische Geschichtsforschung 97 (1989), 435-442.
- Петровић, В. *Ниш у делима путописаца од IV до XX века*, Ниш 2000.
- Пириватрић, С. *Византијска тема Морава и "Моравије" Константина VII Порфирогенита*, ЗРВИ 36 (1997), 173-201.
- Пурковић, М. *Српски патријарски средњег века*, Диселдорф 1976.
- Радојчић, Н. *О животу Светога Саве од Ивана Томка Марнавића*, САНУ, Друштвени и историјски списи, књ. 47, Београд 1936.
- Ракоција, М. *Манастири и цркве града Ниша*, Ниш 1998.
- Ракоција, М. *Нова сазнања о ранохришћанској прошлости Ниша*, Ниш и Византија 7 (2008), 45-58.
- Ракоција, М. *Новооткривени фрагменти живописа у цркви св. Јована у Орљану*, Гласник Друштва конзерватора Србије 23-24 (2000), 41-46.
- Ракоција, М. *Резултати археолошких истраживања у порти цркве св. Никола у Нишу и покушај убикације епископске цркве светог Прокопија*, Гласник Друштва конзерватора Србије 26 (2002), 127-132.
- Ракоција, М. *Славни град Ниш на крстопутини векова*, Ниш 1997.
- Ракоција, М. *Цркве св. Прокопије и св. Пантелејмон у Нишу и Стефан Немања*, Ниш и Византија 9 (2010), 283-296.
- Ракоција, М. *О цркви св. Јована у селу Орљану код Ниша и њеном месту у историји византијске архитектуре*, Ниш и Византија 1 (2003), 75-107.
- Ракоција, М. *Пре могуће обнове цркве св. Јована у селу Орљане код Ниша*, Гласник Друштва конзерватора Србије 28 (2004), 70-74.

- Ранковић, З. *Нишки одломак минеја за октобар (14. век)*, Црквене Студије 7 (2010), 239-244.
- Ристић, М. *Историја града Ниша*, Ниш 1937.
- Руварац, И. *О кнезу Лазару у: Бој на Косову – старија и новија сазнања*, Београд 1992, 10-287 (ур. Р. Михаљчић).
- Спремић, М. Крушевац у XIV и XV веку, *Прекинут успон. Српске земље у позном средњем веку*, Београд 2005, 107-126.
- Средњевековне карте, *Енциклопедија Ниша*, Ниш 1995(Б), 266-267 (Б. Андрејевић).
- Стојановић, Љ. *Споменик Српске краљевске академије* 3, Београд 1890.
- Стојановић, Љ. *Стари српски родослови и летописи*, Сремски Карловци 1927.
- Stojkovski, Boris. *Arabian geographer Idrisi on South Hungary and Serbia*, Зборник Матице српске за историју 79-80 (2009), 59-69.
- Стојковски, Б. *Ниш у византијско-угарским односима у XI и XII веку*, Ниш и Византија 7 (2008), 383-394.
- Томов, Т. *Към въпроса за маршрута на Стефан Неман по време на похода му през 1189 г.*, Годишник на СУ, Център, том 92 (11) София, 229-250.
- Томовић, Г. *Српске земље у европској картографији до краја XV века у: Европа и Срби*, Нови Сад 1996, 189-198.
- Трифунковић, Ђ. *Запис старца Симеона у Вукановом јеванђељу-издање текста*, Прилози КЈИФ 67 свеска 1-4 (2001), 63-85.
- Тричковић, Р. *Српска црква средином XVII века*, Глас САНУ 320, Од. Ист. наука 2 (1980), 61-164.
- Трухелка Ђ. *Рукописна хроника из почетка XVI вијека*, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, 6 (1894), 452-463.
- Ђирковић, С. *Косовска битка у међународном контексту*, Глас САНУ 338 Од ис. наука, књ. 3 1996, 49-69.
- Узелац, А. *„Чувај се Белијалових синова и отровних стрела“ - Поморавље у другој половини XII века*, Стефан Немања и Топлица, Ниш 2011, 97-107.
- Узелац, А. *Од Енглеске до Константинопоља у Књизи чудеса света Јована Мендевила*, Моравска Србија. Историја-култура-уметност, Крушевац 2007, 203-206.
- Ферјанчић, Б. *Вести кратких хроника о српској средњовековној историји*, Глас САНУ 338 (1983), Од ис. наука, књ. 3, 145-170.
- Ферјанчић, Б. *Стефан Немања у византијској политици друге половине XIII века*, Стефан Немања - Свети Симеон Мироточиви, Београд 2000, 31-45.
- Цветковић, М. *Стефан Немања и Дубочица*, Стефана Немања и Топлица, Ниш 2011, 47-58.
- Шуица, М. *Вук Бранковић и састанак у Серу*, ЗРВИ 45 (2008), 253-266.
- Шуица, М. *Приповести о српско – турским окршајима и „страх од Турака“ 1386. године*, Историјски часопис 53 (2006), 93-122.

Vladimir Aleksić

STUDYING OF THE MEDIEVAL PAST OF NIŠ DURING THE LAST THIRTY YEARS

Summary: This paper offers the short review of published sources and written contributions edited mostly in the past 30 years concerning the medieval past of Niš. This time boundary is selected because of two reasons. The main is the vicinity to the moment when the very first critical and rounded town history has been written. The Faculty of Philosophy has been established in the very close time, which significantly advanced the studies of cities past.

Key words: Medieval period, The City of Niš, historiography, historical sources